

PRAECEPTOR GERMANIAE.

Emlékezés Melanthon Fülöpre, születésének négyszázados emlékünnepe
alkalmából 1897. február 16.

II.

Melanthon 1518. augusztus 25-én érkezett meg Wittembergbe s négy nap mulva már az összegyülekezett egyetem színe előtt állott, hogy székfoglalóját megtartsa. Tudós hírét, mely megelőzte, meghazudtolni látszék igénytelen megjelenése. Vézna kis emberke (Luthernek alig ért válláig), ki félénken lépdel a kathedra felé, miközben balvállát kissé felhúzza. Hebegve szólal meg s beszédközben szemöldökeit erősen összevonogatja s élénken gestikulál. Amde a mint belemelegszik, a mint félszét legyőzte, az a kifejezéstelennek látszó, szinte beteges arcz lassankint megszépül, átszellemlül.¹ Nagy, gondolkozó homloka alatt felragyognak azok a mélyen fekvő, okos kék szemek, beszédének elegáns nyelve, gondolatstruktúrájának nemes vonalai mindinkább kitűnnek s alapos, mély és eszmedús érvelésével elragadja s mindvégig kötve tartja a hallgató figyelmét.

A beszéd „az ifjúság tanulmányainak javításáról“ szólt, s valósággal egy paedagogus reformer zászlóbontása volt. Kijelenti benne, hogy meg akarja nyitni tanítványai számára a classicus studiumokat, mely czélből vissza fogja őket ve-

¹ Egy Dürer által 1526-ban készített arcképe alatt ez a találó distichon áll:

„Viventis potuit Durerius ora Philippi,
Mentem non potuit pingere docta manus“.

zetni a forrásokhoz. Felpanaszolja, hogy e studiumok elhanyagolásával hanyatlásnak indult az egyház is, a melyet e boldogtalan sötétségből egyedül a tanulmányok megjavítása képes kiszabadítani. Vissza tehát itt is az eredeti forráshoz, a szentíráshoz. Ez minden igazság s igaz bölcsesség tárháza. Meggyőződése, hogy csak ha szellemünket így a forrásokhoz irányítjuk, a melyeket egyedül a nyelvek közvetítésével nyithatunk meg, fogjuk Krisztust megérteni; így lesz az ő törvényelábaink szövétneke, magunk pedig „az isteni bölcsesség ama boldogító nektárával“ telünk el. . . „Kezdjétek meg tehát az okos tanulmányozást s vegyétek szívetekbe, hogy erős szándék — fél siker!“

Íme, így olvad össze a fiatal paedagogus lelkében a classicusok studiuma a páli üdv gondolattal, a melyet Luther csak 10 hónapja, hogy avval a híres kalapácsütésekkel egész világnak újból tudtára juttatott.

A program, melyből fejlik ki a módszer is, íme kész, Fülöp mester teljes tudatossággal hangsúlyozza: A classicismuson át a theológiához! S e programot, mely hallgatóira a legmélyebb benyomást gyakorolta, híven meg is akarja tartani. „Rajta leszek — írja pár hét múlva Spalatinhoz — hogy az én fáradozásaim által is Wittemberg fénye emelkedjék s hogy a fejedelem belém vetett bizodalmaiban ne csalódjék.¹ De tudatával bír feladata fontosságának az ifjúság szempontjából is: „Nem közönyös dolog, — írja ugyanekkor egy kollegájának, Beckmannak² — hogy az ifjúság mily tanulmánnyal tápláltatik, minthogy a tanítás az egész életre kihat. Csak az a jó tudomány, a mely a szívet nemesíti: azért az ifjúságnak csak a legjobbat kell nyújtani“.

Luthert az ifjú magister, „a kis görög“ egészen elragadta. Ő, a ki 15 hónappal ezelőtt örömmel írta Langenak, az erfurti priornak, hogy „a mi egyetemünk és szent Ágoston szépen haladnak előre s Isten jóvoltából uralkodnak is, a sententiák feletti lectiókat senki sem akarja többé hallgatni“:

¹ Corp. Ref. I. 49. 50.

² U. o. 53 lap.

most az új jövevényben kész szövetséges társat fedez fel s ugyancsak Langehoz, de Spalatinhoz írott leveleiben is áradozó szavakkal magasztalja ifjú artista kartársát. ki „mondhatni gyermek, ha korát vesszük (14 évvel volt ifjabb Luthernél), de egyébként kartársunk, ha tudását s ismereteit tekintjük“ s kedvtelve árasztja el őt a „graecanissimus, „eruditissimus“ és „humanissimus“ jelzőkkel.¹ S valóban mihamar benső barátokká lettek. Az ellentétek vonzották egymást. A heves, erőteljes Luther s a szelid, gyöngéd Melanthon lelkei egybeforrtak, hogy különböző lelki adományaikkal egy célra törekedjenek, a mint alapjuk is közös volt — a hit.

Melanthon tehát Wittembergben megtalálta a talajt, a hol reformeszméit keresztülviheti. Hozzá is fogott nyomban, s hogy mily hatással, mutatta a tanulók fokozatosan növekedő száma, kik seregestől siettek köréje, mindenfelől.² E sikernek kulcsa — nem tekintve Wittembergnek, mint a reformatio tűzhelyének nagy hírnevét s a Melanthon által felölelt tudományos anyagot — főleg az ő egyéniségében keresendő. Ezt pedig ritka nagy paedagogikai talentum, biztosan kezelt módszer, alapos nyelvismeret s a tudás bámulatos sokoldalúsága jellemezték. Hozzájárult veleszületett szép érzéke, izlése s szerencsés emlékező képessége. Előadásai ezért mindig élénkek, vonzóak valának. A magában száraz s fárasztó anyagot beszótt adomákkal, történeti reminiscentiákkal, példákkal gazdagon fűszerezte, mit kiegészített szabad, elegáns nyelven tartott előadása, világos fogalmazása, ítéletének találó biztossága. Olykor, hogy világosabbá tegye tárgyát, a német nyelv segítségét is igénybe vette s gyakran beszélgetésbe bocsátkozott tanítványai-val, hogy alkalmat adjon nekik a kérdezősködésre. Tanítványainak levelei telve vannak előadásmódjának dicséretivel.

¹ *Hartfelder* i. m. 67 l.

² Luther odajövetele előtt az egyet. hallgatók száma 416-ról mihamar leszállt 127-re. Luther megjelenésével e szám ismét emelkedik, de különösen felszökik Melanthon odajöttével. Midőn Spalatin 1520-ban hivatalos minőségben Wittenbergben járt, Melanthon előadásain 500—600 hallgatót számlált, Lutheréin mintegy 400-at. Jó időkben tanulói átlagos száma 4—500-ra tehető. V. ö. *Hartfelder* i. m. 98 l.

„Csodálatosan ékesszavú — írja Grinaeus Bucerhez ¹ — bámulatos elmeéllel tanít, mely az ifjúság szívébe hatol ; nincs senki korunkban, a ki oly sokakban keltette volna fel a tudományok iránti buzgóságot, bennem is a theologia szeretetét ő ébresztette fel“. Később szálló igévé lett: „A hol magister Fülöp — ott Wittemberg“.

S valóban Melanthon igazi, Isten kegyelméből való pædagogus volt. Ismeri ugyan jól a pædagogus élet nyomorúságos oldalát. Az a beszéd, melyet e tárgyról tartott ² s melyben sötét színekkel festi a tanítói hivatás árnyoldalait, a gyermekek romlottságát, a szülők közönyét s önzését s a tanítói hivatal megvetett s inséges állapotát: élénken tanúskodik róla, hogy mennyire fájt Melanthonnak e visszás helyzet, melyet csak azért rajzol ily kiáltó színekkel, hogy reá irányítsa a közfigyelmet. Amde ő azért nem resignál. Vallja és mutatja, hogy nincs magasztosabb hivatás a tanítóénál, melynek két mozzanata, a „docere“ és a „castigare“, a tanítás s a nevelés, egyik a másikat szervesen kiegészíti; egyik a másik nélkül mit sem ér.³ A „vita scholastica“ azért a legbecsesebb, a legértékesebb foglalkozás s a tanítók az állam leghasznosabb polgárai.⁴ Az iskolai élet dicséreti ⁵ szerint a tanítói hivatás nemcsak hasznos és szükséges, de szent munka is, melynek feladata, hogy az emberiséget Istennek s minden jó dolognak ismeretére vezesse. S a mit hirdet, meg is valósítja. Melanthon annyit dolgozott, hogy gyenge testi erejét tekintve, legnagyobb csodálkozásunkat érdemli meg. Reggeli 2 órától kezdve, a mikor az éjjeli őr rendszerint felköltötte, estve 9 óráig folyton munkában volt, s csak délben és estve, lefekvés előtt, juttatott egy-egy órácskát a családjának. Ilyen-

¹ 1533 szept. 4-én kelt kézirat. L. Nitsch *Leben u. ausgewählte Schriften der Väter u. Begründer der Cust. Kirche I. Theil*: „Melanthon“ v. C. Schmidt Elberfeld. 1861. 706 l.

² „De miseriis pædagogorum“. Corp. Ref. XI. 121. s k. l. Itt Mel. az ú n. latin, tehát az alsóbb iskolák tanítóiról szól.

³ Corp. Ref. XXIV. 15. XXV. 22. Officia pædagogici.

⁴ U. o. XI. 267.

⁵ „Laus vitæ scholasticæ“. Corp. Ref. XI. 299. E beszéd inkább az akadémiai tanításra vonatkozik.

kor is megtörtént, hogy látogatói egyik kezével a bölcsőt ringatva, a másik kezében könyvvel találták.

Mit dolgozott? Erre a kérdésre legjobban megfelel az a 28 vaskos kötet, melybe munkái összefoglalva kiadattak,¹ mely munkák száma viszont, a kiadások egymásutánja szerint, eddig a 700-at meghaladja.² Ezen kívül naponként az akadémián három órán tartott előadást, mely számot később, túlterheltség miatt, kettőre redukálni kényszerült; minthogy azonban Wittembergben gymnasium nem volt, a hol az ifjúság az egyetemi tanulmányokhoz szükséges előismereteket megszerezhetette volna, otthon is, nevezetesen a „schola privata“-jában naponként legalább 1—2 órán tanított. E mellett, hogy a németül nem tudó s így a német istentiszteletből kizárt idegen, első sorban magyarországi egyetemi hallgatói lelki táplálék nélkül ne maradjanak, hetenként egyszer vallásos órát tart velök, melynek eredménye nevezetes „Postillái“. Iskolai s irodalmi elfoglaltsága mellett részt kell vennie a legtöbb hitvitán, birodalmi gyűlésen, conventus vagy vallásügyi megbeszélésen. Így látjuk őt 1519-ben Lipszében, 1529-ben Marburgban az Eckkel, illetőleg Zwinglivel tartott vitákon. Így 1529-ben a speieri, 1530-ban az ágostai birodalmi gyűléseken, hol az evangéliom alapján reformált hit codicatorakép jelenik meg. 1530 óta tevékenysége felette megnövekszik. Mostantól kezdve ő a közvetítő a különféle pártok között; Luther mellett ő a protestáns világ elismert feje s mint ilyen vesz részt 1537-ben a schmalkaldeni conventen, 1535-ben a kasseli, 1536-ban a wittembergi, 1540-ben a hagenai, 1541-ben a wormszi s a regensburgi vallásügyi értekezleteken; Luther halála után pedig az egész teher nyakába szakad; akarata ellen a nyilvánosság emberévé lesz, a tudós magister és theologus legyen még diplomata, fejedelmek tanácsadója, közvetítője, a reformatio

¹ „Corpus Reformatorum“. I—XV. k. Bretschneider, XV—XXVIII. Bindseil kiadásában.

² Chronologikus rendben elősorolja *Hartfelder* i. m. 579—620 lap. Tehát csak ezímeik 42 nagy nyomtatott oldalt tesznek ki. Jellemző az is, hogy Wittembergben egyik első feladatának tartotta nyomdát állítani. Egyetemet e nélkül elképzelni sem tudott!

továbbvezetője, administratora s e mellett még jusson ideje mindenfelé az iskolaügyet szervezni s oly kiterjedt levelezést folytatni, a mely már eddig is összegyűjtve kilencz vaskos kötetet teszen ki! Az egyetemnek is, nem tekintve rectori évét, egyébként örökös jegyzője. Mint legtekintélyesebb tanár, az ifjúság általán elismert bírāja, atyja, vezetője. Sőt e mellett ráért arra is, hogy egyes kollegáinak egész semesterekre szóló felolvasási anyagot s beszédeket készítsen s megtörtént, hogy az illető tanár sokszor már olvasta beszédje elejét s ő még a folytatáson otthon dolgozott s innen küldte az új kész lapokat azon nedvesen. Valóban nem csoda, ha egyik leveleiben így panaszkodik legkedvesebb barátja, Camerarius előtt: „A mit a költők az elkárhozottak pokolbeli dolgáról beszélnek, az csekélység ahhoz képest, a mivel én meg vagyok terhelve!“¹

Ám ha olykor ki is tört ajkán a panasz, szívében egy perczre sem lankadt meg a tetterő s nem csupán érdekes, de egyenesen felemelő nézni a munkát, a melyet ily sokoldalú elfoglaltsága daczára az oktatásügy reformja érdekében kifejtett. Vezérelve az, hogy a theoretikus tudás magában mit sem ér, de igenis az, a mely az életet gyakorlatilag szolgálja, építi s ez által épügy a társadalom összeforrásához (*consociatio generis humani*) mint a „religiohoz“, a valláshoz² vezet. S melyek e hasznos, e nemes tudományok? Az antik világ által „nemes, szabad művészeteknek“ nevezett studiumok, az „*artes liberales* vagy *ingenuae*“, a melyeknek több mint 1000 éves traditio képezte hamisítatlan nemesi s ajánló levelét, s a melyeket a középkor két csoportba, t. i. a grammatika, rhetorika s dialektika „triviumába“, s az arithmetika, musica, geometria, astronomia „quadriviumába“ beosztva adott át örökségül a reformationnak.³ Melanthon ez örökséget elfo-

¹ Corp. Ref. VIII. 693.

² V. ö. Geffert; „Humanismus u. Realismus“ cz. cikkét a Schmidt f. paedag. encyklopaedia 3. k.-ben.

³ A 7 „ars liberalis“ jellemét, feladatát mutatja az egykorú latin vers: „Gram loquitur, Dia vera docet, Rhe verba colorat; Mus canit, Ar numerat, Geo ponderat, Ast colit astra“.

gadjá s csak arra törekszik, hogy e tudományágakat megfelelő tartalommal ellássa, őket egymással benső, organikus összefüggésbe hozza s valamennyit a vallást megszentelt és megszentelő légkörébe emelje. Mert nem felejtí egy perczre sem, hogy a végső, a legnagyobb, mert üdvösségre vezető igazság nem meríthető a classikusok tudományából: ennek forrása a kijelentés. S e jelenséget itt különösen hangsúlyoznunk kell. Mert abban rejlik a Melanthon egész pædagogikai reformatiojának tulajdonképen való lényege, hogy a classikusoknak a szellem képzésére vonatkozó nagy jelentőségét felismerte s hogy azokat a vallással, a theológiával a legbensőbb kapcsolatba hozta.¹ Miként hajtotta végre Melanthon a reformátori munkát?

Tanítványait „ad fontes“, a forrásokhoz akarja vezetni s ehhez merítő eszköze a nyelvek. Első dolga tehát a nyelvoktatásról gondoskodni, mert a fordítás, ha még oly kitünő is, csak kétes sikerrel s élvezettel biztat.² Ezért a nyelvek ismeretét Isten legkiválóbb adományának tekintjük. Tanulni kell a nyelveket s első sorban a görög nyelvet. Ez Melanthonnak a legédesebb, legműveltebb, legelegánsabb nyelve, ez tárja fel számunkra az Isten igéjének s a bölcséletnek gazdag kincseit, ez „minden más tudomány tanítónője“, s oly szükséges a szellemnek, mint a szervezetnek a levegő. Hasonló nagy jelentőséget tulajdonít a latin nyelvnek, a mely nélkül az eddigi tudományos fejlődés meg nem érthető s a mely a tudományoknak jelenleg is élő edénye, eszköze. S végül nélkülözhetlen a héber nyelv, melyet Melanthon, mint az ószövetségi kijelentés edényét, egyenesen „Isten nyelvének“ nevez. E nyelvek ismerete tehát épen a theologia szempontjából a legédesebb s a mely theologus azok nélkül fog tárgyához, az „repülni akar szárnyak nélkül“.

¹ . Artes omnes, quæ circa sermone[m] naturam rerum, officia vitæ communis versantur, revocat ad normam verbi divini“.

Laur. Ludovicus: „Oratio de Melanctone“.

² Corp. Ref. XII. 389.

„Et quamquam sapor est ablata dulcis in unda
Dulcius ex ipso fonte bibuntur aquæ.“

Érthető ez alapon, hogy Melanthon első sorban is grammatikákat ír s ez irányú tevékenységének első gyümölcse görög nyelvtana, a melyhez, mint láttuk, még heidelbergi tanulókorában fogott s a melyet legelőször 1518-ban adott ki „*Institutiones graecae grammaticae*“ cím alatt. A munka nem a legelső görög nyelvtan, melyet a humanismus német földön produkált,¹ nem is teljes, a mennyiben a syntaktikai rész nincs meg benne, mégis felette nagy sikert ért el s 26 év alatt 19 kiadást ért, sőt átdolgozva s bővítve a XVII-ik század közepén túlig fentartotta magát. A legkiválóbb humanisták pedig elragadtatva magasztalták a kis könyvet, sőt Gerbel Miklós, a strassburgi jeles humanista fellengzőn hirdette, hogy maga a muzsa, Kalliope² Melanthon könyvéből tanította kisérőit görögül beszélni. E sikernek kulcsa pedig az alaposság, a logikus rend, a tömörség, világosság, rövidség s minden felesleges lomnak s szörszálhasogatásnak a kerülése.

Hasonló, sőt a használat szempontjából még tartósabb sikert ért Melanthon latin nyelvtanával, a mely 1525-ben jelent meg először, és pedig Melanthon tudta nélkül „*Grammatica latina Ph. Melanchthonis*“ cím alatt.³ Ezt kiegészítette 1526-ban megjelent „*Syntaxis*“-a s „*Prosodiája*“. Mind e művekkel nemcsak az volt a célja, hogy tanítványai a latin nyelvet megérteni, de hogy azt beszélni s írni is megtanulják. E cél elérhetése végett gondosan kerülte e munkáiban is a sok elméletet és szabályt, nem nyelvtant, de nyelvet óhajtott tanítani, a mint ezt műve egyik kiadása előszavában (1542) világosan ki is fejezte. Innen érthető, hogy e nyelvtana is, a mely egyébként a görög nyelvtannak összes kiválóságaival ékeskedett, sőt azt teljesség dolgában túl is szárnyalta, csakhamar felette elterjedt s Szászországban egészen 1734-ig, tehát több mint két évszázadig fentartotta magát, miközben összesen 52 kiadást ért el.

Ámde a scholastikus iskolarendszer élheteretlenségével

¹ L. bővebben *Hartfelder* i. m. 256 s k. l.

² „*Hoc credo quondam, ut calerent graeca, libello Calliopen comites erudiisse suas*“.

³ L. bővebben *Hartfelder* i. m. 261 s k. l.

szemben, a mely a nyelvszabályoknak éveken át tartó bema-
goltatásában találta főfeladatát, Melanthon e nyelvtanaival
nemcsak az által emelkedik a szabály magoltató scholastiku-
sok fölé, hogy a tanulókat gyorsan és biztosan felszereli, hogy
mihamarább az írók élvezetére vezesse,¹ hanem az által is
— s e jelentősége épen mivel sem csekélyebb — hogy tanít-
ványai számára igyekezett a classikus szerzőket eredetiben ki-
is adni, a mi akkoriban nem csekély dolog volt és pedig egy-
részt a barátok rossz fordításai, másrészt a régi kéziratok rej-
tőzése, hozzáférhetlensége miatt. Melanthon e tekintetben sem
kimélt munkát s fáradságot, s pl. Plinius „Historia naturalis“
ának kéziratát Prágából kérte el s Wormsba, arra a nevezetes
irodalmi gyűlésre csak azért óhajtott volna elmenni, hogy ott
kéziratok után kutathasson. Ily előmunkálatok után jelennek
meg kiadásában egymásután Cicero, Tacitus, Sallustius, Quinti-
lianus, Virgilius, Ovidius, Demosthenes, Pindaros és egyéb
latin és görög írók, sőt jól tudjuk, hogy midőn Wittemberg-
ben a tanításhoz fogott, első dolga volt a Titushoz írott leve-
let görög eredetiben lenyomatni, hogy legyen hallgatói kezében
görög, a melyből magyarázatait követhessék.

S e görög kiadásokat kiegészítették a görög írókból esz-
közölt latin fordításai, mely téren ismét Demosthenes, Aeschines,
Thukydidés, Xenophon, Plutarchos, Homeros, Hesiodos, Euripides,
Pindaros stb. neveivel s műveivel találkozunk. Melanthon
e fordításokkal ugyan az akkori humanista eszménynek is
hódol, ámde célja nem az, a mi a legtöbb humanistának
s nagy mesterüknek Erasmusnak, hogy e kellemes foglal-
kozással magának gyönyört szerezve, talentumával a világ előtt
kérdeljék, hanem hogy azt tanítványainak vezetőül adja —
„studiosis pro indice“. Fordításai tehát első sorban is didak-
tikai és paedagogikai célt szolgálnak.²

Hogy azonban a magyarázott autorok szellemébe igazán

¹ Mel. nyelvtanainak közelebbi méltatására nézve lásd még: Strobel
S. „Melancthon Verdienste um die Grammatik“. (Neue Beiträge z. Littera-
tur. III. k.)

² „Non potest scriptura intelligi theologice, nisi ante intellecta sit
grammatica“, Melanthonnak ez a legfőbb írásmagyarázati elve (értve itt az

behatolhassunk, a grammatikai oktatást ki kell egészíteni a retorikával s dialektikával, vagyis azon tudományokkal, a melyek arra képesítenek, hogy megismerkedjünk azon formai eszközökkel, melyekkel az illető szerző eszmevilágának kifejezést adott. E czélt követi tehát Melanthonnak először 1519-ben megjelent s a kritika által a „classikus“ jelzővel megtisztelt „Rhetorikája“,¹ a mely főleg abban jeles, hogy az írók gondolatmenetének s bizonyítási módjának nyomon követésén alapul, a mi mellett nagy súlyt helyez minden egyes író egyéniségének megismerésére. E retorika s dialektika pedig egyaránt szükséges minden a tudományokkal foglalkozó egyéneknek, főleg a philosophusoknak s juristáknak, de legesleginkább a theologusoknak.² Szükséges pedig, hogy helyes világításba helyezze a tant, megerősítse az egység kötelékeit, mert hogy egygyé legyünk, a hitnek summáját kell tudnunk biztos keretbe foglalnunk, világos nyelven, logikai összefüggésben.

A dialektika tehát Melanthon szerint, mondhatnók, a retorika lelke, mert azon módszert szolgáltatja, a mely megtanít helyesen s pontosan discutálni, a mi „definitio, divisio, argumentatio s czáfolás által történik.“ Melanthon a dialektikában Agrikolához csatlakozik, a kit e téren Németország megújított studiumainak megalapítójaként magasztal, s vele együtt visszamegy Aristoteleshez, a módszer ezen általa oly egyetlenül nagynak tartott mesteréhez, s e két mester alapján, ám azért nem minden eredetiség nélkül, kiadja három alakban is a saját „Dialektikáját“.³ E munkát protestánsok és

írás alatt nem csupán a „szent“ írást) igazi humanista elv, ámde mégis, mert a magyarázatot theologiai irányban kezeli („Studia abeunt in mores“), kiemelkedik itt is a humanisták közül. A görög és latin classikusok is csak annyiban értékesek, a mennyiben végeredményben a vallást szolgálják.

¹ Három különféle czím alatt jelent meg. 1519: De rhetorica libri tres. 1521: Institutiones rhetoricae. 1531: Elementorum rhetorices libri duo. Mind e kiadások később többször ismétlődtek.

² „Rhetorikájának főszájtossága épen az, hogy egyuttal homiletika is“. *Hartfelder* i. m. 229 l.

³ 1520: Compendiaria Dialectices Ratio. 1528: Dialectices Phā. Mel. libri quatuor (retorikával együtt). 1547: Erotemata Dialectices. Később mind újabb kiadásokat értek.

r. katolikusok egyaránt a legnagyobb tetszéssel fogadták ; csakhamar nemcsak Németországban, de külföldön is igen elterjedt, a mit fényesen illusztrál azon tény, hogy pl. az 1547-diki kiadásból szeptember s október közén, pár hét alatt több mint 3000 példány fogyott el.

Az eddigiekből tisztán kivehető, hogy Melanthon iskolai nevelésiránya lényegében grammatikai czélzatú, s határozott ellentétben áll az elmúló középkornak túlnyomóan formális logikai oktatásmódjával. E nyelvi oktatás tendenciáját eléri a retorika s dialektika által közvetített „eloquentiában“, értve e szót, mint a világos, tiszta, egyszerű s logikus beszéd összefoglalását, a mely eloquentia azonban — s ezt újból hangsúlyozzuk — végeredményében támasza, sőt nélkülözhetlen alapja a „solida doctriná“-nak, mely az evangéliumban foglaltatik. Ezért az eloquentiával mindig együtt jár a quintilianusi „prudentia“ vagy „sapientia“. A nyelvek világossága kelti fel az evangéliumi tan világosságát is, s így a nyelvoktatás végcélja valóban vallásos. Hogy pedig e célzást biztosan elérje, Melanthon sokat foglalkozik a tanulás módszerével (ratio discendi, modus studendi). Ez irányú elveit ugyan nem foglalja össze egységes, szerves rendszerbe, mint azt pl Erasmus tette, ajánlja azonban megszivlelésül Quintilianusnak 10-ik könyvét, a mely „quasi quidam modus studendi, vel ratio discendi“. S itt három főmozzanatot különböztet meg: a szorgalmas és gondos megfigyeléssel („observatio“) párosult „lectiót“, az erre támaszkodó bő irálygyakorlatokat („exercitatio styli“) s a szerzőknek a beszédben való gyakorlat útján való utánzását („imitatio“). Ez utánzás pedig legyen az írók szellemébe behatoló ; különösen ajánlja e szempontból Cicerót, s arra utalja hallgatóit, hogy hatoljanak be az ő gondolatmenetébe (justus ordo sententiarum) s periodusainak szerkezetébe. Mind oly elvek, a melyek a mai didaktika szempontjából is a legkomolyabb megszivlelésre tartanak igényt.

Ime a hagyományos „triviális“ tananyagának szerves összefoglalása s módszere, a melyek immár a „quadrivium“ anyagának, vagyis a philosophiai tárgyaknak helyes tartalmá megértését előkészítik. E tárgyakra már átvezetőül szolgált

a dialektika és pedig az, a mely — mint láttuk — alapjában Aristotelesre megyen vissza, s látni fogjuk, hogy a philosophiai tudományok szempontjából is Melanthon főforrása ugyancsak Aristoteles. Merév s egyoldalú Aristoteleskövetőnek azért Melanthon épen nem mondható. Ellenkezőleg, bizonyos eklekticismus ömlik el felfogásán, s ez oly megállapodottan vallásos, hogy a hol Aristoteles a keresztyén hit és erkölcsstan igazságával ellentétbe jut, ott Melanthon mindenütt elfordul tőle. Érdekes tanuságul szolgál e tekintetben a wittembergi egyetem 1536-iki, tíz évvel később is megújított s Melanthontól eredő statutuma, mely szerint „a graecista egyúttal ethikus is legyen s magyarázza Aristoteles ethikáját, de tegyen gondosan különbséget ezen bölcsész elvei és az Isten törvénye (evangelium) között“. Mert — s ez itt a lényeges mozzanat — a pogány írónak nincs tudomása arról, hogy Istennel való viszonyunkat megzavarta a bűn. Ime, mily határozott körvonalokban emelkedik ki Melanthon a humanista mögött, Melanthon a reformátor; a humanista, ki minden tudását a „forrásból“ meríti, rá van utalva Aristotelesre, a philosophiai összes ismeretek e classikus forrására; a reformátor Melanthon azonban, ki bárha egyidőben, mindjárt wittembergi pályafutása elején, Luther hatalmas befolyása alatt el is fordult a scholastikus barátok e bölcsészétől, de lassanként mégis visszatért hozzá, csak annyiban fogadja el őt tekintélynek, a mennyiben a keresztyén kijelentéssel nincs ellenmondásban. Evvel már a philosophia és theologia egymáshoz való viszonyát is tisztázva látjuk Melanthon álláspontjáról. A philosophia, mint „a tudós egyik neme“, szükséges a theológiának, a mely annak sokban és pedig nemcsak formális szempontból hasznát látja, de viszont a theologia az, a mely a philosophiát valódi tudománynyá kiegészíti, mert a „solida doctrina“-t tárja fel, a mely csupán a kijelentésből vagyon. Ámde Melanthon, a míg egyrészt ha a két tudománykör között bizonyos kölcsönhatást állapít is meg, másrészt ép oly gondosan óv azoknak összezavarásától. Az igazi philosophiát, a mely a maga korlátai között marad, nem kárhoztatja, sőt kiváló hasznát látja a theologia számára; de igenis kárhoztatja a különféle tanok-

nak, tehát a philosophiának s a theologiának összekeverését, a mint ezt a scholastikusok cselekedték, mert a vallásos igazságokat sohasem fogja Aristoteles igazolni, hanem az ő saját „forrásuk“ az evangelium. „Isten népe — mondá — az ő igéjéhez van kötve.“

Nézzük immár az adott szempontból mint fogja fel és értékesíti Melanthon a különböző philosophiai tudományokat. A quadrivium tárgyai közül itt, nem tekintve a „muzsikát“, a mely a reformatió által inkább mint a vallásos kedély építésére szolgáló eszköz, az egyházi ének cultusában nyert sajátságos érvényesülést, különösen az „arithmetika“ s „geometria“ (együttvéve a „mathematika“) és az „astronomia“ jönnek tekintetbe. Mind e tudományok, mert általában a természeti jelenségekre (φύσις) vonatkoznak, egybefoglalhatók a „physika“ fogalma alá, mint a hogy Aristotelesnél is érvényesülnek, természetesen, véve e fogalmat nem a mai szűk értelmében, hanem mint általában a természetnek, a természeti jelenségeknek s törvényeknek megismerésére szolgáló tudományt, a mely tehát nemcsak a természettudományokat összességükben, hanem még a mai metaphysikát is magába foglalta.

Melanthon szégyenül tudja be kora tudósainak, hogy e tudományokat nem ismerik, nem művelik s igyekezett azoknak az őket megillető helyet biztosítani. Teszi pedig ezt akképen, hogy vizsgálja e tudományok gyakorlati hasznát s vallásos szempontból való nagy jelentőségét. Az arithmetika s geometria szerinte — nem tekintve a gyakorlati életben való nagy jelentőségüket — „szárnyak“, a melyekkel ég felé repülhetünk, a teremtés összességét felkutathatjuk s a csillagok futását s helyét kimérhetjük. Azért, habár maga ez irányú munkákat nem is írt, de igyekezett ily tárgyú művekhez írt előszavaiban s ajánló soraiban az irántuk való érdeklődést felkelteni. Physikát azonban írt és pedig kora szempontjából kiváló értékűt, „Initia doctrinae physicae“ czímen. Természetes, itt is a régielnél keresi a bölcseséget s első sorban Aristotelesben, bárha ennek előadását nem találja mindenben kielégítőnek s ezért pl. az anatómiára és a temperamentu-

mokra vonatkozó tanban Galenust is, sőt a korabeli híres tübingai orvostudor, Fuchs Leonhard tudósításait is kikérte. E tudományt felette hasznosnak és szükségesnek tartotta. „Bárha a dolgok lényegét s az Isten csodálatos műveinek okait nem érthetjük meg előbb — úgymond — mígnem az örök építőmester határozatát meg nem halljuk; mégis már most is, ebben a minket környező homályban a világtestek tapasztalt harmoniája utat nyit Isten ismeretéhez s az erényhez s arra ösztönöz, hogy minden cselekedeteinkben rendet és mértéket tartsunk.“ Az ember legméltóbb hivatása azért a természet tanulmányozása, s bárha sok dologra nézve homályban is hágy, azért nem teszik helyesen, a kik e fogyatékos-sága miatt elvetik azt. Sőt Isten egyenes akarata, hogy a természetet tanulmányozzuk; előkészület ez azon örök iskolához, a melyben majd az egész mindenséget összefüggésében fel fogjuk ismerni, midőn majd a teremtő a világ ideális ősképeét feltárja előttünk. A ki azért e tudomány nagy értékét fel nem ismeri, kezdő az csak még a tudományokban.

A physikának ily vallásos s metaphysikai felfogásából érthető, hogy Melanthon azt mindjárt az első okról, vagyis az Istenről szóló tannal kezdi s létének bizonyosságait sorolja fel és pedig oly módon, hogy ezzel — bárha a tudományt ez irányban nem mozdította is elő — kiváló szorgalmáról és tanultságáról tesz bizonyosságot. Istenről aztán áttér az astronomiára, majd az elemekről szóló tanra, ez utóbbi részben a hagyományos négy elemet tárgyalva. Az astronomiát felette nagyra becsüli. Meggyőződése, hogy — mint Plato mélyértelműleg mondá — „az embernek a szemek a csillagok miatt adattak“. Vallja, hogy „a szemek rokonságban vannak a csillagokkal s a ki az éggel nem törődik, ki kell annak tépni a szemeit, mert nem arra akarja azokat felhasználni, a mire kapta“. E mellett azonban a XVI. század legtöbb tudósával, figyelmen kívül hagyva Kopernicust, hű maradt a régi ptolemausi rendszerhez, sőt jól tudjuk, hogy kora astrologiai tévelygéseiben is, legkiválóbb kortársaival egyetemben, hűségesen osztozott.

Ámde a makrokosmos ismereténél is fontosabb a mikro-

kosmos, az ember tanulmányozása. Fontos pedig philosophiai és theologiai érdekből egyaránt. S habár e studium fontosságával együtt jár nehézsége is, Melanthon nem riad vissza ettől sem, hanem elmerül az emberi lélek vizsgálatába, a mely mellett, mint annak műszerét, a testet is tanulmánya tárgyává teszi. E nevezetes munkáját „De anima“ ezímen adta ki 1540-ben s ez volt később is előadásainak egyik legkedvezőbb tárgya. A munka egészében, mondhatnók, az első psychologia s anthropologia együtt, forrásai leginkább Plato, Aristoteles és Galenus. A physikai organismus leírásában mindvégig kora tudásának színvonalán marad, a mi annyival bámolatra méltóbb, mert ily kérdésekkel akkor igen kevesen foglalkoztak. A physiologiai szakaszra következik a „benső érzékek“ fejezete, ezek — Galenus alapján — a felfogó képesség, az ítélő erő s emlékezet; hozzájuk társul, egyúttal azonban őket kormányozza az ész, a mely belőlük elegendő okok alapján bizonyosságra emelkedik. Ily bizonyosság: az általános tapasztalat, az első okok ismerete s a syllogismus; mely philosophiai jellemű bizonyosság-mozzanatokhoz — mint a legnagyobb s legmegbízhatóbb bizonyosság — a kijelentés járul. Ime így győzedelmeskedik itt is az evangéliom Aristoteles felett. Az ész tárgya: Isten és a világ. Ha e világban a bűn meg nem zavarta volna az ember és Isten közti normális viszonyt, akkor a szabadságnak egyedül Istenre kellene irányulnia; ily értelemben tárgyalja tehát a szabadság és bűn kérdéseit, hogy ezután a halhatatlanság kivételével foglalkozzék, a melynek két okát adja. Az egyiket Plato alapján, t. i. hogy a lélek nem keletkezett elemek összetételéből, tehát fel sem bomolhatik; a másikat Cicero alapján, t. i. hogy a legnemesebb teremtmény nyomorúságra nem teremtetett! Kell tehát, hogy oly állapotba jusson, a hol tiszta viszonyát nem zavarja s így nyomorrá nem teszi a bűn. Végül az álmokról beszél, mely téma neki, mint a lélek legitokzatosabb functiójának kérdése, felette kedves volt s azoknak négy fajtát különbözteti meg: 1. a természetes álmokat, melyek az ébrenlét egyszerű másolatai; 2. a jósló álmokat, melyek a csillagok behatásából keletkeznek; 3. az Isten közvetlen hatásából s

4. a sátán által ránk bocsátott álmokat. Feltétlen hitelt csupán az isteni eredetű álmok érdemelnek.

Psychologiai tanulmányaival párhuzamosan ethikai studiumokat is folytat s éveken keresztül Aristotelest magyarázza; ámde később, mint a lélektanban, itt is megtanul a maga lábán járni s új utat keres. 1538-ban jelent meg első ethikai vázlatja „Philosophiae moralis epitome“ címen, melyet még 1550-ben „Ethicae doctrinae elementa“ cz. egyébként különös rendszerességre igényt nem tartó műve követett s e munkáiban határozott különbséget von a philosophiai s a keresztyén morál között. A keresztyén erkölcsiség az Isten kijelentésén alapul, elve: Isten akaratának engedelmeskedni, mely akarat előbb a világ teremtésében, majd a próféták által s végül legtökéletesebben a Jézus Krisztusban nyilatkoztatta ki magát. A legfőbb jó tehát — Isten, a legfőbb illetőleg a mindent magában foglaló erény — Istennek félelme. Ime az első kísérlet az ethikát tisztán keresztyén vallásos alapra fektetni, a mit azonban korábban is kevesen követtek, s később egyszerűen visszatértek Aristoteleshez.

Szoros kapcsolatban az ethikával Melanthon az államtudományt is tanulmányozza s már 1530-ban Aristoteles politikai iratai alapján egy commentárt adott ki, mely álláspontjáról azonban később szintén mindinkább a bibliai felfogáshoz csatlakozott át. Minden állam-forma jó, a mely az istenfélelmen alapul. Egyénileg Melanthon az ő nemes, mondhatók, bibliai humanismusa értelmében vett szellemi aristokratia uralmát óhajtaná.

S végül még egy tudományról kell megemlékeznünk, a mely Melanthon korában az iskolában felette el volt hanyagolva s csakis a humanisták vették fel ügyét: s ez a történet a földrajzzal egyetemben. Melanthon a történet iránt különösen finom érzékkel bírt. „Az emberi nem festményének“ nevezte azt, a mely előnkbe állítja annak egész fejlődését s a melynek ismerete nélkül az élet örökös gyermekállapot, sötétségben való vak tapogatódzás volna.¹ Élénk színekkel raj-

¹ Corp. Ref. XI. 812; III. 1115. V. ö. *Brettschneider*: „Mel. als Historiker“.

zolja azért a történetnek úgy gyakorlati, mint moralis s theologiai hasznát s egyuttal meg is állapítja a történetírás kellekeit, ezek: az anyag helyes kiválasztása (lényegesnek lényegtelenről való elkülönítése) az egyes történeti személyek s tények benső pszichológiai rugóinak felkutatása s a tárgy jól tagolt világos előadása. Minderre pedig csak az képes, a ki igazán művelt. Ámde Melanthon itt sem állapodik meg a tárgynak pusztán ajánlásánál s kellekei egyszerű megállapításánál, hanem maga jár elől jó példával; maga szorgalmas érem- és krónika-gyűjtő, kartografus és ethnographus, kiadja vagy átdolgozza más írók történeti műveit, e mellett maga is különböző történeti tárgyú munkát is s ily tárgyak felett buzgón tart felolvasást. Érdekes, hogy számos historiai tárgyú beszéde közül, az egyik „de Matthia Rege Hungariae“ szól. Ez irányban is oly nagy hatással volt kortársaira, hogy — mondhatni — egy saját történeti iskolának lett a megalapítójává. „Korának mértéke szerint — mondja egy német historiografus¹ — formális iskolát teremtett, a miként hogy majdnem minden ifjabb protestáns kortársán, a ki valamelyes módon az irodalomban feltűnt, az ő inspiráló hatása a leghatározottabban észrevehető.“ S itt is jellemző, hogy végeredményben a történet is csak a vallást szolgálja. A történet célja, hogy általa az emberek jobbakká tétessenek s Istenhez vezetessenek.² A történet tehát feltárja Isten üdvtervét s Istennek e terv kivitelére megállapított utait. Továbbá megmutatja bűnösségünket, mert a legbehatóbb commentárokat szolgáltatja Isten törvényéhez. S végül, s ez a legfontosabb: megtanít — az erényt szeretni s a bűnt utálni.

Íme a szabad tudományok egész nagy köre, az egész „orbis litterarum“, a melynek mindkét főcsoportjában, t. i. a triviális vagyis nyelvészeti s a quadriviális vagyis philosophiai cso-

¹ *Wegele*: *Gesch. der deutschen Historiographie*. 254 l.

² E tekintetben irányát a leghivebben jellemzi önmaga egy krónikája elé nyomott e distichonában:

„Ut noris quando sese patefecerit ipse,
Spectari jussit saecula cuncta Deus.“³

³ Idézi *Hartfelder* i. m. 804 l.

portban s e csoportok minden külön ágában ott áll Melanthon a sorban legelül, fáradhatlanul tanítva, alkotva, teremtve, szinte emberfeletti munkát végezve. Tendenciájában jellemző a nyelvi, a tárgyi s a vallásos mozzanat. Minden tárgyi ismeret alapuljon nyelvi tudáson s szolgálja a vallásos életet. Ama nyelvi szempontból, mint a trivium (grammatika, retorika, dialektika) tárgyalásánál láttuk, nem teremtett új iskolát, s így új epochát sem, de mélyítette, megjavította a nyelvi tanítást évszázadokra ; nézve a tárgyi ismereteket, nem mondható philosophusnak sem, ki önálló rendszerrel állott elő, önmagából felszínre hozott világnézettel, ámde igenis tudósak a szó nemes értelmében, a ki felkutatja az ismeret forrásait s megtalálva azokat a régiak irataiban s az evangéliumban, e tárgyi ismeretekkel mind csak a vallásos életet óhajtja szolgálni. S midőn a grammatikai (trivialis) oktatás végczéljául az eloquentiát tevé, a melynek tartalmi kiegészítését nyújtja s így a „prudentiát“, a „sapientiat“ szolgáltatja a philosophiai quadrivialis oktatás, hogy mindkettő a kegyességet szolgálja (pietas): akkor egyúttal a jövő századok protestáns iskoláinak nevelés-alapját rakta le, melyet tanítványa a goldbergi Trozendorf s majd a strassburgi Sturm a „sapiens atque eloquens pietas“ elvében közvetítettek át a protestáns paedagogika számára.

Stromp László.